

ну ланку між аграрною освітою і виробництвом та основну складову системи безперервної освіти, що особливо актуально в умовах трансформації економічних відносин на селі та невідповідності до них селян.

1. *Бородіна О.М.* Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. – К.: ІАЕ. УААН, 2003. – 277 с.

2. *Гришова О.А.* Людський капітал і формування системи освіти і професійної підготовки. – К.: Товариство «Знання», КОО, 2001. – 254 с.

3. *Дятлов С.А.* Основы теории человеческого капитала. – Спб.: Издательство Спб УЭФ. – 220 с.

4. *Михайлова Л.І.* Економічні основи формування людського капіталу в АПК. – Суми: «Довкілля», 2003р. – 326 с.

5. *Могильний О.М.* Регулювання аграрної сфери. Ужгород: «Іва», 2005р. – 399 с.

6. Стан зареєстрованого ринку праці Хмельницької області за 2005 рік. Аналітично-статистичний збірник №4. – Хмельницький, 2005.

Essence and value of human capital of village is considered in the conditions of market economy. The necessity of investments is certain for formation of peasants by the use of mechanism of government service of employment.

Калачова І.В.

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СЕЛА ЯК ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ДЛЯ РОЗРОБКИ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто роль статистичних обстежень за соціально-економічним становищем сільських населених пунктів. Обґрунтовується необхідність створення інформаційної бази для забезпечення моніторингу соціальної сфери села, який виступає важливим інструментом при розробці і реалізації заходів державної соціальної політики.

Ринкове середовище вимагає пріоритетного розвитку соціальної сфери, в якій реалізуються соціально-економічні інтереси різних статевих-вікових груп населення, відносини суспільства і людини, задовольняються матеріальні та духовні потреби, створюються належні умови життєдіяльності.

Соціальна сфера села як економічна категорія є об'єктом широкого соціально-економічного вивчення. Мета даної статті полягає у тому, щоб за допомогою статистичних даних якомога ширше розкрити суть процесів, які характеризують умови та якість життя сільського населення, розвиток соціальної інфраструктури сільських територій тощо.

Соціальна сфера являє собою матеріальну та організаційну основу задоволення життєвих потреб сільського населення. Проте незадовільні економічні та соціальні умови на робочих місцях і проживання на селі спричиняють руйнацію сільської поселенської мережі, розширення зон суцільної незаселеності сільських територій, розпорошення та низький рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури тощо.

Протягом листопада-грудня 2005 року органами державної статистики України було проведено чергове, четверте суцільне обстеження сільських населених пунктів станом на 1 листопада 2005 року.

Статистичне спостереження за соціально-економічним становищем сільських населених пунктів є важливою та необхідною складовою для створення інформаційної бази з метою забезпечення моніторингу соціальної сфери села, який є інструментом для розробки державної політики, спрямованої на формування повноцінних життєвих умов в сільській місцевості, задоволення економічних і соціальних потреб сільського населення, комплексний розвиток сільських територій, збереження і відродження історико-архітектурної спадщини села, підтримку поселень, які втратили здатність до самовідродження населення, та районів особливо гострої демографічної кризи.

Далі представлені результати суцільних спостережень, які характеризують стан та тенденції соціальної сфери сільських населених пунктів.

Демографічна ситуація. На початок листопада 2005 року в Україні нараховувалось 28574 сільських населених пунктів, що на 74 населені пункти менше, ніж на дату попереднього обстеження (01.01.2001р.), внаслідок зняття з обліку незаселених поселень. Серед них у 227 населених пунктах (0,8% від загальної кількості) зовсім не було населення, але

вони не зняті з обліку. Зазнали змін окремі групи структурного складу сільських населених пунктів.

Продовжується процес розукрупнення раніше адміністративно об'єднаних населених пунктів. Більшість малих сіл розташована у Сумській області – 48,1% (45,4% на початок 2001р.) від загальної чисельності сільських населених пунктів області, Чернігівській – 39,3% (37,1% на початок 2001р.), Харківській – 38,7% (37,5% на початок 2001р.), Полтавській – 36,7% (35,4% на початок 2001р.), Дніпропетровській – 33,0% (32,1% на початок 2001р.), Кіровоградській – 32,1% (31,8% на початок 2001р.), Луганській – 31,9% (30,2% на початок 2001р.) та Донецькій – 30,9% (28,7% на початок 2001р.). В той же час, кількість населених пунктів з чисельністю населення більше 500 осіб зменшилась на 5,0% порівняно з результатами обстеження станом на 01.01.2001р., на 8,7% та 11,3% порівняно з даними на початок 1996 та 1991 років відповідно.

Кількість населених пунктів з числом мешканців до 50 осіб становила 13,8% від загальної кількості сільських поселень. В окремих регіонах України їх частка значно більша (у Сумській області – 32,4%, Чернігівській – 25,9%, Харківській – 25,3%, Полтавській – 23,8%).

На початок 2005 року у сільських населених пунктах наявне населення склало 15,4 млн. осіб, з них 17,6% – діти віком до 15 років, 54,1% – населення у працездатному віці і 28,3% – населення старше працездатного віку. Протягом 2001-2004 років в селах народилось 552,0 тис. осіб, померло – 1,2 млн. осіб, природне скорочення склало 654,4 тис. осіб (за 1996–2000рр. природне скорочення складало 708,2 тис. осіб). На відміну від попереднього обстеження, де виключення складала Закарпатська область, природне скорочення сільського населення відбулося по всіх регіонах України (25,7 тис. населених пунктів).

Більшість населених пунктів, у яких зовсім не було народжених, як і у попередньому обстеженні, знаходяться у Сумській, Чернігівській та Полтавській областях (відповідно – 30,9%, 25,4% та 23,7%).

Значно зросла кількість населених пунктів, у яких немає дітей віком до 5 років з 2,5 тис. на початок 1991 року до 3,0 тис. на початок 2005 року, що склало 10,7% від

загальної кількості сільських населених пунктів. Серед них села з числом жителів більше 500 чоловік: Вербка-Мурована Ярмолинського району Хмельницької області, Комінтерн Нововодолазького району Харківської області, Паршиків Баришівського району Київської області. За даними обстеження на 01.01.2005р. у 6,5 тис. сільських населених пунктів не було дітей у віці 6 років, у 2,2 тис. – дітей у віці 7-14 років, у 5,5 тис. – дітей віком 15 років, у 3,9 тис. – дітей у віці 16-17 років, у 1,6 тис. – молоді у віці 18-27 років, у 1,7 тис. – молоді у віці 28-34 років, а 1005 сіл не мали молоді у віці 18-34 років.

Зайнятість населення. На початок 2005 року серед сільського населення 3,8 млн. склали працюючі (45,6% від числа населення у працездатному віці), що на 13,1% менше порівняно з даними попереднього обстеження, причому 40,2% з числа зайнятих працювали за межами свого населеного пункту, з них переважна більшість – 71,0% – в містах і селищах міського типу. Протягом останніх чотирьох років кількість сільських жителів, які працюють за кордоном, збільшилася на 54,6 тис. осіб або в 2,5 раза і станом на 1 січня 2005 склала 91,2 тис. осіб. Найбільше таких працівників спостерігається у Чернівецькій області (13,5% від загальної кількості працюючих області), Івано-Франківській (8,7%), Тернопільській (8,6%) та Закарпатській (6,5%).

За останні дев'ять років спостерігається поступове зменшення кількості працюючих пенсіонерів. Так, якщо на початок 1996 та 2001 років працюючі пенсіонери становили відповідно 384,4 тис. осіб та 214,8 тис. осіб (відповідно 6,0% та 4,9% від загальної кількості працюючих), то станом на 1 січня 2005 року працюючі пенсіонери склали лише 165,7 тис. осіб. або 4,4% від загальної кількості зайнятих.

Загальна кількість зайнятих, що працюють за місцем проживання, склала 2,3 млн. осіб, з них переважна більшість (50,6%) – зайняті у сільському господарстві, решта працює у галузях освіти (15,2%), торгівлі (6,7%), охорони здоров'я (6,3%), різних галузях промисловості (5,0%), на транспорті (3,7%).

Серед населення працездатного віку 2,9 млн. осіб не працювали і не навчалися (майже кожний третій сільський мешканець працездатного віку), що більше порівняно з попереднім обстеженням на 21,5% та з обсте-

женням станом на 01.01.1996 року в 3,8 раза. В числі тих, хто не працював і не навчався, інвалідів I та II груп – 5,8%.

Звертає увагу збільшення чисельності осіб, зайнятих тільки в особистому підсобному господарстві – 2,6 млн. осіб, що на 23,3% та в 3,2 раза більше, ніж за даними попередніх обстежень станом на 01.01.2001р. та 01.01.1996р. відповідно. Таке зростання пояснюється не лише бажанням самостійно працювати на отриманих земельних наділах, але і труднощами, пов'язаними з пошуком роботи.

Одним із факторів, що впливає на зайнятість населення та на можливість працевлаштування, є наявність у сільській місцевості різноманітних суб'єктів господарської діяльності. У сільських населених пунктах України на початок листопада 2005 року знаходилось 18,0 тис. підприємств сільського господарства (крім фермерських господарств), причому, переважна більшість (95,2%) з приватною формою власності; 0,5 тис. та 3,9 тис. підприємств та організацій відповідно добувної та обробної промисловості; 1,5 тис. – підприємств лісового господарства; 1,3 тис. – закладів відпочинку (санаторії, будинки відпочинку тощо); 1,1 тис.

транспортних підприємств; 0,9 тис. – рибного господарства; 0,8 тис. – будівельних організацій.

Викликає занепокоєння той факт, що кількість населених пунктів, в яких відсутні будь-які із вищеназваних суб'єктів господарської діяльності, становила 13975 одиниць або 49,3% від загальної кількості всіх сільських населених пунктів.

Житловий фонд та житлові умови. Житловий фонд сільських населених пунктів на початок 2005 року нараховував 6,2 млн. житлових будинків (6,5 млн. квартир) загальною площею 383,1 млн.м² (на кожного сільського мешканця припадало у середньому 24,9 м² загальної площі).

До 1943 року на селі збудовано 16,0% житлового фонду, з 1944 по 1970 роки – 51,7%, а з 1971 по 1990 роки – 27,1%, тільки 5,2% за останні 14 років. Третина будинків – з цегли, решта – з недовговічних матеріалів (дерево, саман та інші), дахи 58,8 тис. будинків (10,0%) вкриті соломною, очеретом і толем. Майже всі житлові будинки (99,3%) знаходяться у приватній власності громадян.

Із загального числа житлових одиниць 4,2% (264,0 тис.) використовувались сезонно, 6,0% (375,4 тис.) – пустували. Кількість таких будинків порівняно з попереднім обстеженням збільшилась відповідно на 4,6% та на 42,0%, а порівняно з обстеженням станом на 1 січня 1996 року відповідно в 2,6 та в 3,8 разів. У малих селах (з числом жителів до 200 чел.) питома вага будинків, що використовувались сезонно та пустували, значно більша відповідно 8,7% та 12,1%.

Залишається гострою проблема благоустрою сільського житлового фонду. Так, за даними обстеження всі квартири 16,7 тис. населених пунктів не мали центрального опалення, 15,7 тис. – водопостачання, 17,8 тис. – каналізації, 18,2 тис. – природного газу, 4,0 тис. – скрапленого газу, 5,7 тис. телефонів, 18,5 тис. – ванн, тобто перерахованими видами благоустрою зовсім не забезпечені відповідно 43,3%, 31,5%, 38,8%, 47,5%, 15,6%, 7,8%, 42,3% сільського населення, причому 618 (за даними обстеження станом на 01.01.2001р. – 909 сіл) населених пунктів не мали жодного з перелічених видів благоустрою, з них 11 – з числом жителів 500 і більше осіб. Поряд з цим слід зазначити, що кількість сільських населених пунктів, квартири в яких не мали центрального опалення, зменшилась порівняно з даними попереднього обстеження на 8,8%, водопостачання – на 11,7%, каналізації – 7,7%, природного газу – 11,7%, телефонів – 22,0%, ванн – 7,1%.

Умови життя. За даними обстеження площа господарської території сільських населених пунктів склала 48,3 млн. га, у тому числі 5,4 млн. га – площа території населених пунктів, 3,4 млн. га – земельний запас, 1,5 млн. га – земельний державний резерв, 0,3 млн. га – національні парки, заповідники, 0,1 млн. га – земля садових кооперативів.

Відсутність в багатьох селах мережі доріг з твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький благоустрій вулиць – умови, що ускладнюють життя на селі. Так, більше чверті сільських населених пунктів (7,6 тис. сільських населених пунктів з числом жителів 1,2 млн. осіб) не мали зупинок громадського транспорту, з них 451 село (з населенням 67,6 тис. осіб) знаходилось від найближчої зупинки на відстані більше 10 км. Не мали доріг з твердим покриттям 7,5 тис. сільських населених пунктів з числом жителів 2,4 млн. осіб,

з них 799 сіл (з населенням 571,7 тис. осіб) знаходились від дороги з твердим покриттям на відстані більше 10 км. Мали неосвітлені вулиці 19,0 тис. сільських населених пунктів, порівняно з попереднім обстеженням їх кількість збільшилась на 10,1%. Твердим покриттям забезпечено 44,5% від загальної протяжності сільських вулиць, освітленням лише 7,3%.

Надання комунально-побутових послуг сільському населенню – сфера діяльності сільрад, сільськогосподарських підприємств, спеціально створених організацій та приватних осіб. Забезпечення вугіллям та дровами частіше беруть на себе сільради, скрапленням газом здебільшого забезпечують спеціально створені організації, при оранці городів основну допомогу населенню надають сільськогосподарські підприємства та приватні особи. Різноманітні ремонтні роботи здебільшого виконують приватні особи.

Потребує уваги проблема водопостачання у сільській місцевості. Так, за даними обстеження 134,3 тис. жителів 449 сільських населених пунктів користувались привозною водою (на 44 населених пунктів більше порівняно з попереднім обстеженням). Найбільша кількість сільських населених пунктів, жителі яких користувались привозною водою, у Миколаївській області – 111, Дніпропетровській – 105, Запорізькій – 81, Донецькій – 36.

Кількість населених пунктів, на території яких знаходяться забруднені поверхневі водоймища, протягом чотирьох років зменшилась на 1,2 тис. і за результатами останнього обстеження склала 2,0 тис. Станом на 01.11.2005р. на території 5,9 тис. сільських населених пунктів знаходилось 8,4 тис. неорганізованих звалищ побутового, промислового, будівельного та іншого сміття; в 2,8 тис. сільських населених пунктів – 4,1 тис. складів мінеральних добрив і отрутохімікатів. Слід зазначити, що кількість неорганізованих звалищ побутового, промислового, будівельного та іншого сміття, а також складів мінеральних добрив і отрутохімікатів зменшилась протягом останніх чотирьох років на 21,5% та на 30,7% відповідно.

Соціальна сфера. Основною причиною занепаду соціальної сфери села стала економічна криза 90-х років. Економічні та соціальні процеси, що відбувалися в країні про-

тягом 90-х років, призвели до поглиблення проблем соціально-економічного розвитку у сільській місцевості, зокрема, це стосується і мережі закладів соціальної інфраструктури села. Зменшилось загальне забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціально-культурної сфери. Так, лише на території 758 сільських населених пунктів були розташовані лікарні, 15,2 тис. фельдшерсько-акушерські пункти, що менше, ніж на дату проведення попереднього обстеження відповідно на 28,3% та 3,7%.

Аналогічна ситуація склалась із наявністю об'єктів культурного призначення. Кількість сільських населених пунктів, на території яких були розташовані бібліотеки, клуби або будинки культури, кіноустановки, майже за чотири роки зменшилась відповідно на 3,5%, 5,2% та в 2,7 раза.

Серед наявних установ не всі діють за призначенням. Так, серед дошкільних закладів, діючих за призначенням лише 78,9% від їх загального числа, серед кіноустановок 50,6%, з числа підприємств служби побуту 63,2% (у тому числі лазень – 35,1%). Порівняно з даними попереднього обстеження зменшилась кількість всіх діючих установ (крім торговельних закладів та культових споруд, кількість яких збільшилась на 31,5% та 18,9% відповідно). Так, кількість діючих дитячих дошкільних закладів зменшилась на 4,4%, клубів, будинків культури – на 6,5%, бібліотек – на 3,0%, кіноустановок – в 3,1 раза, лікарняних закладів – на 1,4%, підприємств служби побуту – в 1,5 раза, їдалень, кафе, чайних – на 0,9%, спортивних споруд – на 4,0%.

Слід зазначити, що рівень забезпеченості телефонним зв'язком протягом останніх чотирьох років поліпшився майже серед всіх об'єктів соціально-культурної сфери в сільській місцевості, за винятком професійно-технічних училищ та клубів або будинків культури, де питома вага установ, забезпечених зв'язком, серед всіх установ зменшилась з 91,0% та 21,2% відповідно до 87,9% та 17,3%. Найкраща забезпеченість телефонним зв'язком залишається в лікарнях, амбулаторіях та відділеннях зв'язку (телефонізовано відповідно 96,0%, 93,6% та 94,5% від загальної кількості установ).

Значна кількість будівель соціальної сфери вимагає капітального ремонту або знахо-

дяться в аварійному стані (відповідно 26,9% та 3,8% дитячих дошкільних закладів, 23,0% та 1,2% шкіл, 42,1% та 5,1% клубів, 28,5% та 2,1% бібліотек, 21,6% та 0,5% лікарень, 23,3% та 3,4% будинків побуту, 23,3% та 14,6% лавень, 3,6% та 0,2% торговельних закладів).

Розглядаючи перспективу розвитку села слід зауважити, що вважають за необхідне мити об'єкти соціальної сфери тільки деякі з сіл, незважаючи на досить значну частку сільських населених пунктів, які ними не забезпечені. Так, в 20,1 тис. сільських населених пунктів відсутні дитячі дошкільні заклади, у 14,6 тис. – школи, у 16,8 тис. відділення зв'язку, у 9,5 тис. – лікарняні заклади, у 7,3 тис. – торговельні заклади, але у звітах вказали на їх необхідність тільки відповідно – 1,7 тис., 1,1 тис., 1,5 тис., 1,3 тис., 2,8 тис. керівників сільських рад.

Підсумовуючи вищевикладене в частині результатів обстеження, можна стверджувати про нагальну необхідність продовження впровадження послідовної політики, спрямованої на соціальне відродження українського села, підвищення мотивації праці у сільському господарстві, поліпшення життєвого рівня сільського населення.

Наведена статистична інформація, застосування законодавчих та нормативних актів із соціальних проблем можуть бути використані фахівцями в процесі прийняття управлінських рішень, при розробці регіональних програм соціально-економічного розвитку сільських територій та населених пунктів, сприятиме поліпшенню демографічної ситуації, ефективному використанню трудових ресурсів, забезпеченню повної зайнятості працездатного населення, поліпшенню матеріального добробуту сільських жителів, розширенню асортименту та якості надаваних послуг.

1. Соціальна інфраструктура села: Навч. посіб. / За ред. П.Т.Саблука. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002 – 465 с.

2. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів: Стат. збірник/Держкомстат, 2006-210 с.

In the article the role of statistical inspections after socio-economic position of rural settlements is considered. The necessity of creation informative base for providing monitoring of social sphere of the village, which becomes an important instrument at development and realization measures of state social policy is grounded.